

สถาปัตยกรรมสมัยทวารวดี

สถาปัตยกรรมในสมัยทวารวดีล้วนเกี่ยวเนื่องกับศาสนาแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ ศาสนสถานที่อยู่ในถ้ำ และศาสนสถานกลางแจ้ง
ศาสนสถานในถ้ำ เกิดจากความต้องการใช้พื้นที่ตามธรรมชาติเพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนาจึงดัดแปลงถ้ำให้เป็นศาสนสถาน แล้วสร้างประติมากรรมรูปเคารพไว้ภายใน แนวคิดมาจากการใช้ถ้ำเป็นศาสนสถาน ที่เรียกกันว่า "เจดีย์สถาน" ปรากฏในอินเดียตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๓ - ๖ และพบแพร่หลายมากในสมัยคุปตะเช่น ถ้ำชันคา ถ้ำเอลโลรา ในประเทศไทยพบศาสนสถานในถ้ำที่ ถ้ำเขาจู จ.ราชบุรี ถ้ำพระโพธิสัตว์ จ. สระบุรี ถ้ำอมรินทร์ จ.เพชรบูรณ์ และถ้ำคูหา จ. สุราษฎร์ธานี

ศาสนสถานกลางแจ้ง คือสถาปัตยกรรมที่พบอยู่โดยทั่วไปแทบทุกเมืองโบราณสมัยทวารวดี สร้างขึ้นเนื่องในศาสนาพุทธ แต่ที่พบสถาปัตยกรรมเนื่องในศาสนาพราหมณ์ด้วย ส่วนใหญ่เหลือหลักฐานเพียงส่วนฐานเท่านั้น มักเป็นฐานของเจดีย์และมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสเป็นส่วนใหญ่ มีที่เป็นแผนผังทรงกลมและทรงแปดเหลี่ยมพบน้อย นอกจากนี้ยังพบแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ซึ่งคงเป็นอาคารหรือวิหารด้วย

ศาสนสถานสมัยทวารวดีมักสร้างด้วยอิฐ ซึ่งมีขนาดใหญ่สัดส่วนความกว้างประมาณ ๒๐ เซนติเมตร ยาวประมาณ ๓๐ เซนติเมตร หนาประมาณ ๑๐ เซนติเมตร ผสมแกลบข้าวในอิฐมาก หลายแห่งใช้ศิลาแลง และก้อนหินปูนในการก่อสร้างและมักสอดด้วยดิน (ดินเหนียวดิบผสมน้ำอ้อย) แต่ที่พบว่าหลายแห่งสอดด้วยปูนดำด้วย ผังมักประดับตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้น หรือแผ่นประติมากรรมดินเผา

ภาพสลักพระพุทธรูปปางสมาธิที่ถ้ำอมรินทร์
จังหวัดราชบุรี

ภาพสลักพระพุทธรูปปางสมาธิที่ถ้ำอมรินทร์ จ.ราชบุรี

เจดีย์รูปแปดเหลี่ยม จ.นครปฐม

องค์ประกอบและรูปทรงของเจดีย์สมัยทวารวดี

สถาปัตยกรรมสมัยทวารวดี อาจแบ่งออกเป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มที่เป็นเจดีย์และกลุ่มที่เป็นอาคารหรือวิหาร

"เจดีย์" มักเหลือร่องรอยเฉพาะส่วนฐาน โดยส่วนใหญ่ฐานมักมีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสหรือสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีส่วนน้อยที่อยู่ในแผนผังแปดเหลี่ยมหรือทรงกลม

องค์ประกอบของเจดีย์ทวารวดีประกอบด้วย ฐานชั้นล่างสุด เรียกว่า "ฐานเขียง" เหนือขึ้นมาเป็น "หน้ากระดาน" ส่วนใหญ่อยู่ในผังสี่เหลี่ยม มีบันไดทางขึ้น ๒ หรือ ๔ ด้าน

ฐานชั้นถัดมาประกอบด้วยชุดฐานที่มีลักษณะคล้ายกับกลีบบัวและลูกแก้วผสมกันจนเกิดเป็นลักษณะโค้งมน เรียกว่า "ฐานบัวลัย" ซึ่งถือเป็นลักษณะเฉพาะของฐานเจดีย์สมัยทวารวดี ฐานบัวลัยนี้อาจอยู่ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส หรือแปดเหลี่ยม ยกเก็จหรือยกกระเปาะ ส่วนท้องไม้ของฐานชุดนี้นิยมแบ่งเป็นช่องๆ และประดับภาพประติมากรรมดินเผา หรือปูนปั้นเป็นภาพเล่าเรื่อง รูปบุคคล คนแคะ หรือรูปสัตว์ เป็นต้น

เหนือฐานชุดนี้อาจเป็นลานประทักษิณ ๑ - ๒ ชั้น แล้วจึงเป็นส่วนขององค์เจดีย์ ซึ่งมักพังทลายลงไปหมดแล้ว

เนื่องจากเจดีย์สมัยทวารวดีส่วนใหญ่เหลือเพียงส่วนฐาน ไม่เคยพบหลักฐานเต็มองค์ ดังนั้นการศึกษารูปแบบของเจดีย์จึงเป็นการสันนิษฐาน โดยอาศัยการศึกษาเปรียบเทียบกับศิลปะอินเดีย และศิลปะร่วมสมัยในประเทศเพื่อนบ้าน รวมถึงการศึกษาจากรูปแบบเจดีย์จำลองสมัยทวารวดีที่พบร่วมกับโบราณสถาน หรือรูปจำลองเจดีย์ที่ปรากฏอยู่ในพระพิมพ์ หรือภาพสลักนูนต่ำ สมัยทวารวดีด้วย

เจดีย์สมัยทวารวดี แบ่งได้เป็น ๒ กลุ่มใหญ่ ๆ คือ

เจดีย์ไม่มีเรือนธาตุ

องค์ประกอบสำคัญของเจดีย์แบบนี้ อยู่ที่ตรงส่วนกลางหรือ องค์ระฆัง ซึ่งมีอยู่ ๒ แบบ คือ

๑. เจดีย์ทรงทระฆังหม้อน้ำ

เป็นแบบที่พบแพร่หลายในวัฒนธรรมทวารวดี ประกอบด้วยส่วนฐาน อาจเป็นฐานบัวในผังกลมและสี่เหลี่ยมบางแห่ง เป็นฐานทรงกระบอก หรือเป็นฐานผายออก คล้ายฐานของพาน ส่วนกลาง หรือตัวเจดีย์เป็นทรงหม้อน้ำ มีฐานดอกบัวรองรับ ส่วนยอด เหนือส่วนคอหรือปากหม้อน้ำเป็นก้านฉัตรที่แสดงให้เห็นว่าเป็นเจดีย์ บางองค์มีแท่นบัลลังก์สี่เหลี่ยมรองรับ ส่วนยอดฉัตรมักทำเป็นแผ่นกลมๆ ซ้อนลดหลั่นขึ้นไปเหมือนฉัตรจริงต่อด้วยปลี

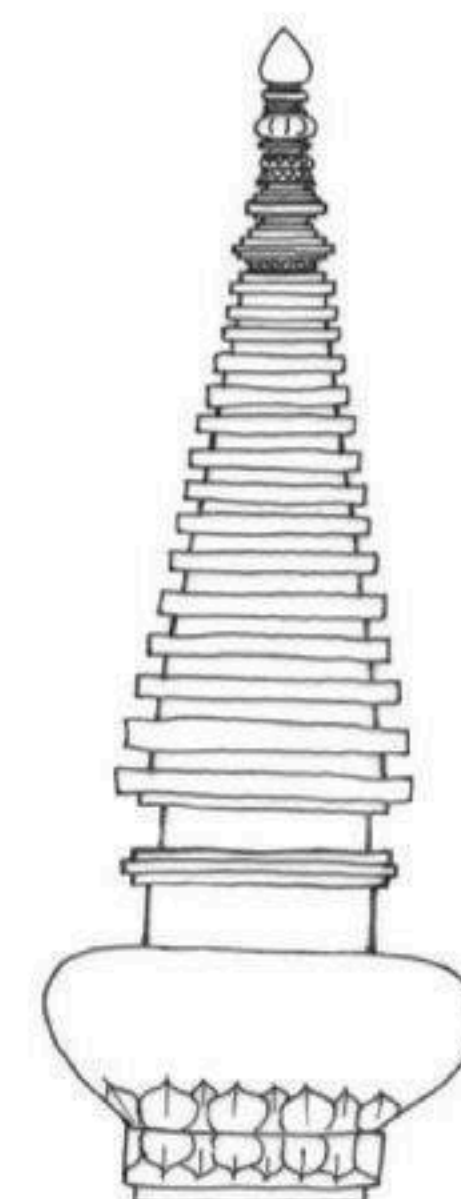
๒. เจดีย์ทรงระฆัง องค์ประกอบส่วนกลางขององค์เจดีย์คล้ายระฆังเหมือนกับเจดีย์ทรงระฆังในสมัยหลัง แต่รูปแบบองค์ระฆังในสมัยทวารวดีจะมีขนาดเล็ก เตี้ย ส่วนใหญ่มีเอวคอด องค์ประกอบอื่นๆ คล้ายกับ เจดีย์ทรงหม้อน้ำ

เจดีย์มีเรือนธาตุ

เป็นเจดีย์ที่มีส่วนฐานสี่เหลี่ยมยกสูง ส่วนใหญ่เป็น ฐานบัว ต่อด้วยส่วนเรือนธาตุที่เป็นสี่เหลี่ยม มีจระนำซุ้มแล้วจึงต่อด้วยส่วนยอดที่เป็นทรงระฆังหรือทรงหม้อน้ำเหมือนกับกลุ่มแรก เพียงแต่เพิ่มส่วนเรือนธาตุเข้ามารองรับองค์ระฆัง

พระพิมพ์สลักจากหินชนวนสมัยทวารวดี พบในเจดีย์ หมายเลข ๑ เมืองโบราณคูบัว จังหวัดราชบุรี สลักเป็นภาพพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิราบ แสดงปางสมาธิ ประทับอยู่ภายใต้พระกลดหรือฉัตรขนาดด้วยพระสถูป และธรรมจักร

ลายเส้นเจดีย์ทรงหม้อน้ำ (ปुरुณฆะ) ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

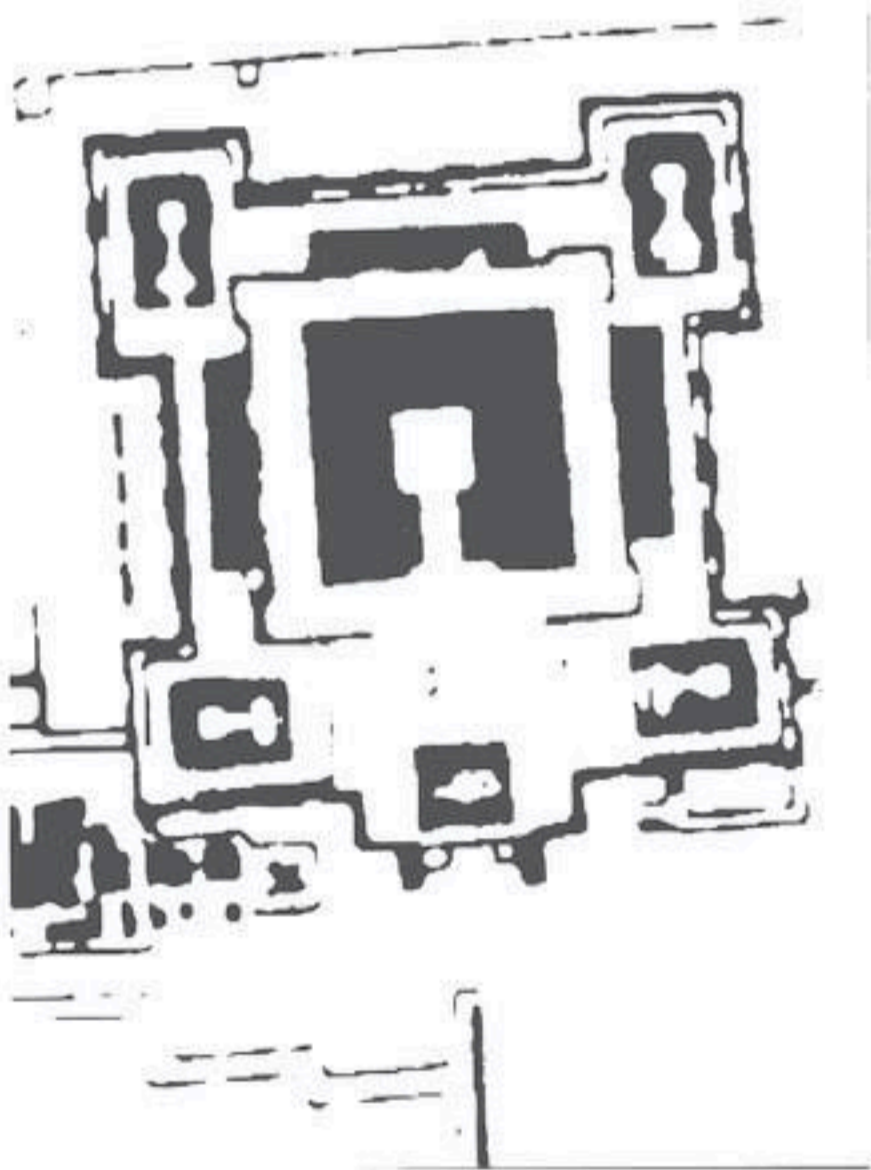
ลายเส้นเจดีย์ทรงหม้อน้ำแบบมีเรือนธาตุ

เอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมทวารวดี

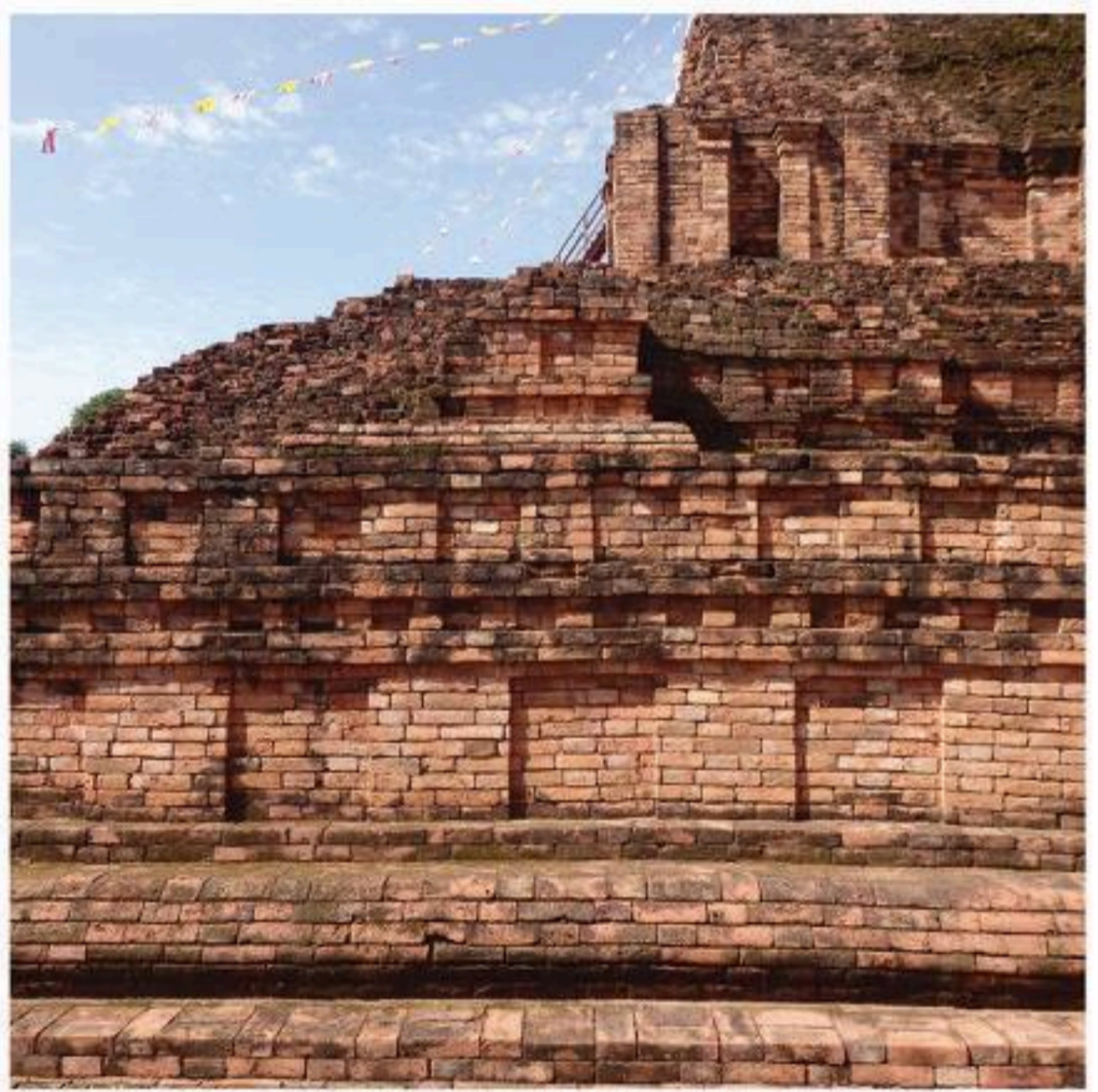
เอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมที่สำคัญของเจดีย์สมัยทวารวดี ซึ่งนำมาเป็นตัวกำหนดอายุสิ่งก่อสร้างว่าเป็นของเฉพาะสมัยทวารวดีที่สำคัญมี ๒ ประการ คือ

๑. ระบบผังของอาคารที่มีการ "ยกเก็จ" ในแต่ละด้าน สันนิษฐานว่าเป็นอิทธิพลศิลปะปาละของอินเดีย

๒. ฐานเจดีย์ที่เรียกว่า "ฐานบัวล้น" ที่มีลักษณะเป็นฐานเชิงรองรับลวดบัว ลูกแก้วขนาดใหญ่มีลักษณะคล้ายกำไล จึงเรียกว่า "บัวล้น" ต่อขึ้นไปเป็นท้องไม้ที่มีการแบ่งเป็นห้องๆ ประดับเสาดัดผนัง มีส่วนลวดบัวที่เรียกว่า "ช่อปลม" ทำเป็นช่องสี่เหลี่ยมเล็กๆ คล้ายกับช่อรองรับงานเครื่องไม้ มักประดับอยู่เหนือบัวล้น บางครั้งอยู่เหนือท้องไม้หรือประดับทั้งสองตำแหน่ง การประดับบัวล้นในศิลปกรรมทวารวดีมักพบอยู่ที่บนฐานเชิงด้านล่างสุดหรือท้องไม้ที่มีการแบ่งช่อง

แผนผังในระบบยกเก็จของอาคารหมายเลข ๑๒
เมืองนาลันทา

ส่วนฐานบัวล้นของเจดีย์พระประโทน
จังหวัดนครปฐม

แผนผัง “ยกเก็จ”

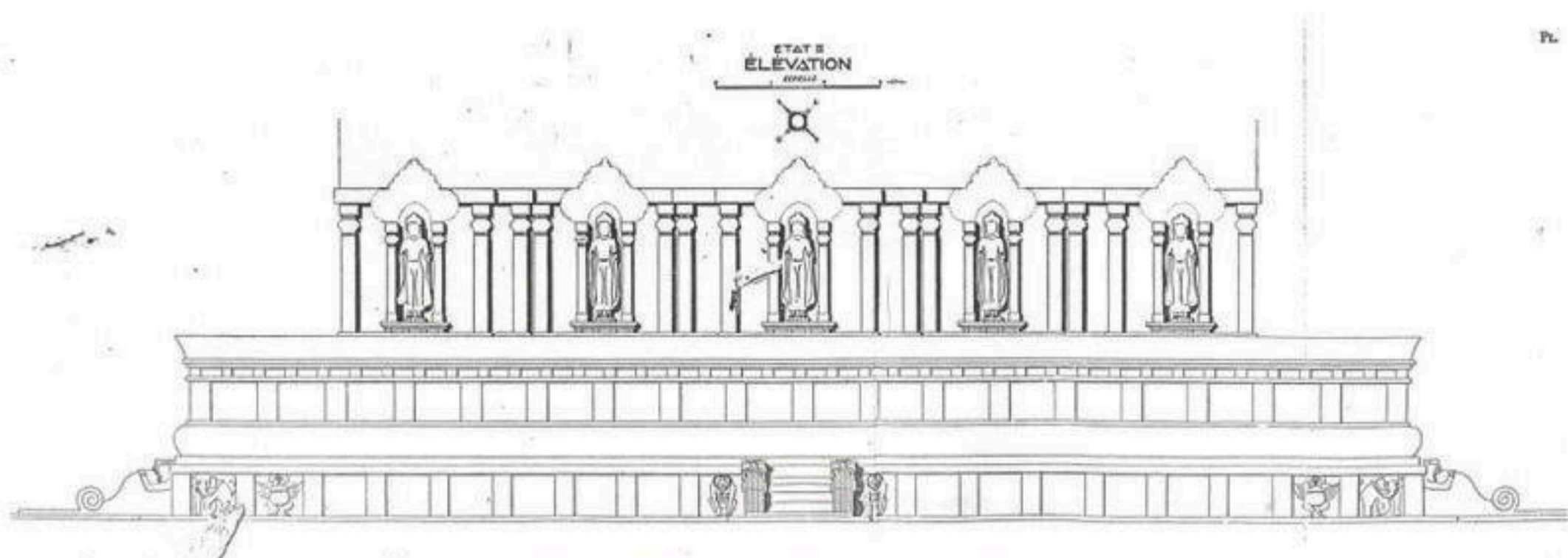
เจดีย์ทวารวดีที่มีแผนผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส และสี่เหลี่ยมผืนผ้าและ “ยกเก็จ” น่าจะได้รับอิทธิพลหรือแรงบันดาลใจในการสร้างมาจากศิลปะอินเดียแบบ ปาละตอนต้น ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ดังตัวอย่างที่เมืองนาลันทาและเมือง สารนาถ เมืองศูนย์กลางการศึกษาและเผยแผ่พุทธศาสนาในอินเดีย

แผนผังอาคารที่ยกเก็จ ๒ เก็จในแต่ละด้าน โดยยกเฉพาะที่มุมคั่นด้วยพื้นที่ ระหว่างเก็จ โดยไม่มีเก็จประธานตรงกลาง เรียกว่าผังแบบ “ทวิระ” เป็นแบบที่ พบน้อยในสมัยทวารวดี เช่นที่เจดีย์หมายเลข ๙ เมืองอุทอง ส่วนแผนผังอาคาร ที่ยกเก็จ ๒ เก็จที่มุมทั้งสองข้างและตรงกลางยกเก็จประธาน ซึ่งมักแตกมุมย่อยๆ โดยที่เก็จมุมนั้นเป็นมุมหนาไม่แตกมุม เรียกแผนผังแบบนี้ว่า “ตรีระ” ปรากฏพบ แพร่หลายทั่วไปในสมัยทวารวดี

บัวลัย

“บัวลัย” มีที่มาจากฐานอาคารในศิลปะอินเดียภาคใต้ที่เรียกว่า “กุมุท” ซึ่งคงสืบเนื่องมาจากฐานรูปหม้อน้ำในอินเดียภาคเหนือ สื่อถึงความเชื่อเรื่อง ความอุดมสมบูรณ์

ความนิยมในการทำฐานบัวลักษณะนี้แพร่หลายอยู่ในประเทศที่รับอิทธิพล ศิลปกรรมความเชื่อจากอินเดียในช่วงเวลาร่วมสมัยทวารวดีด้วย เช่น ในศิลปะ ชวาภาคกลางของอินโดนีเซีย ศิลปะจามในเวียดนาม ศิลปะเขมรสมัยก่อนเมือง พระนคร และศิลปะศรีเกษตรและพุกามในพม่า

ภาพลายเส้นฐานเจดีย์แบบบัวลัย วัดพระเมรุ จังหวัดนครปฐม

รูปแบบการสร้าง "เจดีย์ทรงหม้อน้ำ" ในสมัยทวารวดีนั้นสันนิษฐานว่ารับอิทธิพลมาจากอินเดีย โดยพัฒนามาจากเจดีย์ขนาดเล็กในสมัยอมราวดีและศิลปะหลังคุปตะ ดังจะเห็นได้จากภาพสลักสลูปลูกและกลุ่มวิหารที่อยู่ภายในถ้ำ เช่น สลูปประธาน ภายในถ้ำ อชันตา หมายเลข ๑๙ มีส่วนฐานยี่ดสูงเป็นทรงกระบอก อันตะทรงกลมเล็กคล้ายหม้อน้ำ มีบัลลังก์ย่อมุมต่อด้วยฉัตรวลีซึ่งเป็นฉัตรซ้อนชั้นกัน

ทั้งนี้คติการสร้างเจดีย์ทรงหม้อน้ำน่าจะมีความเกี่ยวข้องกับ "ปุณณฆฏะ" หรือ "กลศ" (อ่านว่า กะ-ละ-สะ) ซึ่งเป็นหม้อน้ำศักดิ์สิทธิ์ของอินเดีย สื่อถึงความอุดมสมบูรณ์และความเป็นศูนย์กลางจักรวาล นอกจากนี้ยังพบว่า ในสมัยทวารวดีนิยมสร้างเจดีย์ทรงหม้อน้ำ เพื่ออุทิศเป็น "ธรรมเจดีย์" โดยการจารึกข้อความที่เป็นคาถาและคำอุทิศแก่พระพุทธศาสนาลงบนเจดีย์ นอกจากนี้ยังมีการสร้างเป็น "เจดีย์จำลอง" เพื่อประกอบพระพุทธรูปหรือประกอบศาสนสถานอีกด้วย

สำหรับหลักฐานรูปแบบเจดีย์ที่นิยมสร้างในสมัยทวารวดีที่ยังหลงเหลือ อย่างเช่นที่เมืองอู่ทอง และเมืองโบราณสมัยทวารวดีอื่นๆ แม้ว่าจะไม่ปรากฏรูปทรงของเจดีย์ชัดเจน แต่พบว่าส่วนใหญ่เป็น "เจดีย์ที่มีเรือนธาตุ" คล้ายคลึงกับสลูปเจดีย์อินเดียในศิลปะสมัยคุปตะ-ปาละ เพราะมีลักษณะหลายประการตรงกับเจดีย์สมัยทวารวดีที่สำคัญ คือ การทำแผนผัง "ยกเก็จ" ประดับด้วยแนวเสาและซุ้มเป็นระยะ มี "บัววลี" เป็นองค์ประกอบสำคัญ ดังเช่นสถาปัตยกรรมสมัยปาละ ที่มหาวิทยาลัยนาแลนทา

ภาพสลักสลูปลูกสมัยอมราวดี พุทธศตวรรษที่ ๖ - ๗ พิพิธภัณฑ์ที่เมืองมัทราส

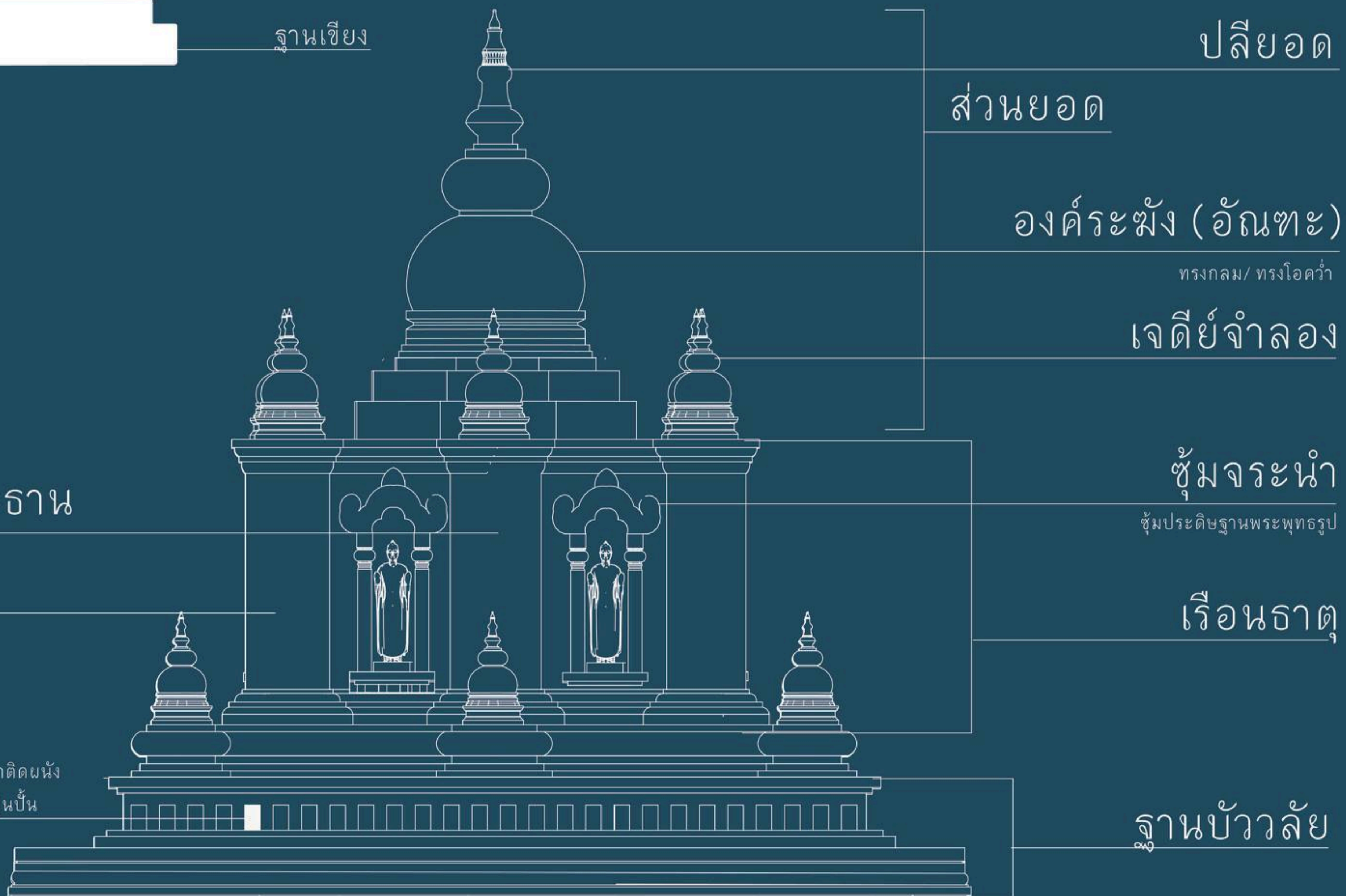

ถ้ำอชันตานิหมายเลข ๑๙ ศิลปะหลังคุปตะ พุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๓

เจดีย์จำลองดินเผามีจารึก จัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระปฐมเจดีย์

ชื่อเรียกส่วนประกอบต่างๆ ของเจดีย์

เก็จประธาน

เก็จมุม

ท้องไม้แบ่งเจาะช่องประดับเสาดัดฉันทน์
สำหรับประดับประติมากรรมปูนปั้น